

ПАВЛОВИЋИ У ИСТОРИОГРАФИЈИ¹

Као и Косаче, историографија је постепено откривала и Павловиће.² У почетку, занимала се најистакнутијим породичним представницима - кнезом Павлом и великим војводом Радославом; знатно касније, у поље њеног интересовања ушли су остали, са видно мањим утицајем на савремена збивања - војводе Иваниш и Петар и кнез Никола. Ваљда је само случајност да је чланак о војводи Петру, старијем брату војводе Радослава, објављен вијек послје штампања студије о његовом оцу, кнезу Павлу Раденовићу.

Павловићима су се занимала истакнута имена српске историјске науке као што су ученици К. Жиречека, Ј. Радонић и А. Ивић.³ Радећи на дисертацији о Сандаљу Хранићу, Радонић је прикупљао грађу и о његовом савременику, кнезу Павлу Раденовићу.⁴ Обрнут је случај код А. Ивића – бавећи се Радославом Павловићем у форми докторске тезе, допринио је проучавању породице Косача.⁵ На почетку научне

¹ Намјера овог рада је да се спозна нит методолошких поступака и историографског сазнања о Павловићима. Захваљујем се Есаду Куртовићу на информацијама о неким прилозима, као и проф. Ђуру Тошићу на предлозима флексибилнијег дефинисања теме.

² За овај прилог је веома користан рад Симе М. Ђирковића, *Косаче у историографији*, Зборник: *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине*, Билећа-Гацко-Београд 2002, 209-221.

³ Критички правац српске историографије, добрим дијелом, преовладавао је у обради средњовјековне историје.

⁴ Јован Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу. Приложак историји Босне крајем 14. и почетком 15. века*, *Летопис МС*, 211, 212, Нови Сад 1902, 39-63; 34-61. Осим средњим вијеком, Радонић се касније веома успјешно бавио проучавањем новијег периода историје.

⁵ Алекса Ивић, *Радослав Павловић, велики војвода босански*, *Летопис МС*, 245, 246, Нови Сад 1907, 1-32; 24-48. И. Ивић је тежиште научног интересовања касније помјерао на новију историју.

каријере, студијама о Павловићима, Радонић и Ивић наметнули су се као озбиљни историчари – демонстрирали су умјешну херменеутичку обраду доступних извора, одређивање политичког оквира босанске историје крајем 14. и у првој половини 15. вијека, повезивање догађаја са општим савременим збивањима. Хеуристичку основу представљао је дио објављене грађе из Дубровачког архива, презентирани у збиркама Ф. Миклошића, М. Пуџића, Ј. Гелчића и Л. Талоџија, К. Јиречека, Н. Јорге, као и млетачки извори објављени у збиркама Ј. Шафарика и С. Љубића.⁶

Павловићима се бавио још један Јиречеков ученик – В. Ђоровић. У студији о купопродаји дијела Конавала, Ђоровић је покушао да «нешто изближе» сагледа «наше људе Средњег Века, њихове нарави и обичаје и средину у којој делају». Нимало је очаравајући психолошки и морални профил великог војводе Радослава, «...змије која уједа сву Босну, ... вероломног, ... фалсификатора, ... једног од најподлијих људи свог времена, ... у породици исто таквог».⁷ Дио квалификатива је од дубровачких савременика; као аксиолошка парадигма, високи етички постулати до најновијег времена остали су неостварени морални императив, поготово у пропадајућем друштву у којем се нијесу бирала средства за одржањем или успоном на рачун других.

Вријеме последњих Павловића протиче у слабљењу моћи и утицаја породице. Павловићи су и даље препознатљиви, али је њихова активност знатно мање утицала на контекст општих социјалних збивања. У чланку, без навођења напомена, Ђоровић се забавио војводом Иванишем,⁸ који је

⁶ Miklosich, Fr, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858; (Graz 1964); Медо Пуџић, *Споменици србски од 1395. до 1423, I-II*, Београд 1858-1862; Jozsef Gelcich – Lajos Thalloczy, *Diplomatarium relationum Republicae ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest 1887; Константин Ј. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА XI, Београд 1890; N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle, II*, Paris 1889; Janko Šafarik, *Acta archivi Veneti, spectantia ad historiam meridionalium*, Belgrad 1860; Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slovenstva i Mletačke Republike I-X*, Zagreb 1868-1891. Консултовани су и други објављени извори: G. Fejer, *Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budaе 1842; Junius Resti, *Cronica Ragusina* (u redakciji Natka Nodila), Zagreb 1893.

⁷ Владимир Ђоровић, *Како је војвода Радослав Павловић продавао Дубровчанима Конавље (1423-1427)*, Годишњица Николе Чупића XXXVI, Београд 1927, 73-109.

⁸ Владимир Ђоровић, *Из прошлости Босне и Херцеговине – 1. Војвода Иваниш Павловић; 2. Пишање женидбе Херцеза Свјетлана и његових синова 1455*, Годишњица Николе Чупића 48, Београд 1939, 133-146.

као најстарији син наслиједио област Павловића после смрти војводе Радослава. Забиљежен је као члан истакнутог властелинског рода о коме су, у односу на његовог оца, Дубровчани створили супротну слику. Умро је млад, без могућности да искаже своје вриједности.⁹ Да се историја руководи резултатима а не моралним скрупулама, показује ауторова оцјена да Иваниш «ни издалека није раван ни деду ни оцу» Ђоровић није одолио привлачном књижевном стилу писања, понегдје и фамилијарном приступу представљања Иваниша Павловића.¹⁰

Скоро четири деценије касније, у оквиру магистарског рада о последњим Павловићима, војводом Иванишем занимао се Б. Нилевић.¹¹ Новим изворима – разумије се – углавном дубровачким,¹² као и новом литературом, продубио је и проширио Ђоровићеве резултате. У сукобима краља Стефана Томаша и херцега Стефана остали су безуспјешни Иванишеви покушаји да поврати јужне крајеве, али су му, за утјеху, забиљежене врлине одлучности и достојанствености.

Нилевића је интересовало вријеме и дјеловање посљедњих Павловића, војводе Петра и кнеза Николе.¹³ Мања моћ значи мање спомињања у изворима, па се теже може реконструисати њихово дјеловање у актуелним збивањима. Све јачи турски притисак уједињавао је несложне и супротстављене феудалце. Павловићи су били турски трибутари. Освајач ипак нема милости – војвода Петар и кнез Никола не помињу се у дубровачким изворима после похода султана Мехмеда II Освајача и турског заузимања Босне 1463. Историцаре је занимала њихова судбина, али су у вези с њом

⁹ И за средњовјековну животну доб, Павловићи су били кратковјечни. Из апроксимативних података о годинама рођења и прецизних о времену смрти, најдуже је поживио кнез Павле, у најбољем случају – око 45 година.

¹⁰ Осим сопствених истраживања, Ђоровић је био у прилици да се користи најпотпунијим издањем Ђириличких споменика Дубровачког архива, Љуба Стојановић, *Сџаре српске њовеље и њисма 1-2*, Београд – Сремски Карловци 1929, 1934. Од Павловића је сачувано релативно мало докумената, углавном о односима са Дубровником. Објављивање *Сџарих српских записка и њиска* почело је 1902.

¹¹ Boris Nilević, *Vojvoda Ivaniš Pavlović*, Prilozi Instituta za istoriju (Prilozi) 14-15, Sarajevo 1978, 349-361.

¹² Михаило Ј. Динић, *Из Дубровачког архива*, III, Београд 1967.

¹³ Boris Nilević, *Iz života poslednjih Pavlovića*, Godišnjak DIBIH, XXVIII-XXX, Sarajevo 1979, 58-74; *Učešće vojvode Petra i kneza Nikole u političkom životu srednjovjekovne Bosne*, Prilozi, 17, Sarajevo 1980, 61-68.

остали несложни: неки су сматрали да су обојица страдали у походу Мехмеда II Освајача, док су други, углавном оријенталисти, на основу писања турских хроничара Дурсун–бега и Ашик–паше, доказивали да је страдао један, „али који?“¹⁴ Не зна се ни мјесто гдје су сахрањени.

Недавно је проф. Ђ. Тошић у виду чланка представио последњег појединачно непроучаваног великаша из породице Павловић – војводу Петра,¹⁵ сина кнеза Павла и брата војводе Радослава. На основу објављених и необјављених извора и литературе, Тошић је пратио учешће војводе Петра у бурним збивањима прве двије деценије 15. вијека које карактеришу интензивирање сукоба Косача и Павловића као и преовладавање турског над угарским утицајем у Босни. Као и отац му Павле и синовци Петар и Никола, војвода Петар окончао је живот насилном смрћу.

Како је у науци уобичајено, каснији аутори у понечему су исправљали и допуњавали претходнике (понекад и сами себе), прецизније датирали поједине догађаје, доводили их у другачији историјски контекст, употпуњавали закључке. Још је М. Пуцић, уз незнатну грешку у датирању, објавио (касније често цитирано) свједочанство дубровачког поклисара Ивана Гундулића о убиству кнеза Павла и заробљавању његовог сина Петра на Пареној пољани 1415. Радонић је мотиве убиства налазио у подјели Павлових посједа међу организаторима и извршиоцима убиства. Пола вијека касније, С. Ђирковић је овај чин расвијетлио политичким мотивима – у сложеним спољнополитичким околностима, обрачуном присталица легитимног краља Остоје, уз којег се налазио Сандаљ Хранић и присталица Твртка II, којег су подржавали кнез Павле и његов син Петар.¹⁶

¹⁴ В. Nilević, *Učešće vojvode Petra i kneza Nikole*, 66-67, уз наведену литературу.

¹⁵ Ђуро Тошић, *Vojvoda Petar Pavlović. Prilog istoriji Bosne početkom XV vijeka*, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2, Београд 2001, 35-47.

¹⁶ Сима Ђирковић, *Две године босанске историје*, *Историјски гласник* 3-4, Београд 1953, 29-42. Током 1414. и 1415. кулминирао је сукоб између Хрвоја Вукчића и Сандаља Хранића. Босна је толико подијељена да је имала два краља, (Видјети: Ferdo Šišić, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, Zagreb 1902). Хрвојевом смрћу 1415, Сандаљ је добио новог достојног супарника – Павловиће. У овом, једном од првих његових радова, назире се касније испољени научни формат С. Ђирковића. Мотиве сукоба Павловића и Косача, Есад Куртовић налази и у супротстављеној конављанској политици Сандаља Хранића и Павла Раденовића, *Dubrovačko-ugarski pokušaji zatvaranja konavoskog kruga 1407-1415*, *Hrvatska misao* 19-20, Sarajevo 2001, 63-76.

За кристалисање слике о Павловићима као обласним господарима, дипломатама, преговарачима, затим – њиховом богатству, односима са босанским краљем, српским деспотом, угарским краљем, турским султаном и његовим крајишницима, другим босанским господарима и, наравно, Дубровчанима – неопходно је консултовати бројне прилоге о појединим питањима као и дјела општијег карактера. Њима је тешко овладати.

Богате дубровачке архивалије омогућиле су детаљније испитивање проблема насталих у односима са Републиком св. Влаха. Доминира проблем купопродаје Конавала, од животне важности за Републику. Око пола вијека Конавли су били саставни дио босанске државе (1377-1419, односно 1426; Павловићи дијелом Конавала господаре од 1391). Купопродајом 1419, односно 1426. задржане су везе дотадашњих власника, Хранића и Павловића, и њихових наследника и Дубровачке републике – потврђивањем купопродаје, трибута и улагања на добит. Од класичног дјела о историји Конавала Р. Грујића до двотомног о становништву Конавала Н. Капетанића и Н. Векарића историографска литература о Конавлима толико је обогаћена да савремени пресјечи представљају методолошку основу даљим проучавањима. Познате су исцрпне студије В. Ђоровића о начину на који је војвода Р. Павловић продавао Дубровчанима Конавле (1423-1427) и Ђ. Трухелке о «бури у чаши воде» – конаваљском рату (1430-1433).¹⁸ Драгоцјен оријентир у новијој литератури представља прегледни чланак Е. Куртовића о радовима на проучавању прошлости Конавала под босанском влашћу, објављеним од 1990. до 2000.¹⁹ Из мноштва се издваја прилог Н.

¹⁷ Радослав Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV, века* Споменик СКА 66, Београд 1926, 1-121; Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala I-II*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik 1998.

¹⁸ Владимир Ђоровић, *Како је војвода Радослав Павловић продавао Дубровчанима Конавле (1423-1427)*. Ćiro Truhelka, *Konavaoski rat (1430-1433)*, Glasnik Zemaljskog muzeja XXIX (1917), Sarajevo 1918, 145-212. Богатство дубровачких извора омогућило је ауторима, посебно Трухелки, да се баве појединостима.

¹⁹ Esad Kurtović, *Noviji radovi na proučavanju prošlosti Konavala pod bosanskom vlašću (1990-2000)*, Hrvatska misao 22, Sarajevo 2002, 104-113. Куртовић је направио детаљан пресјек кроз новију литературу. За ову прилику издвајамо прилоге Pava Živkovića, *Ustupanje Konavala Dubrovčanima*, Zbornik Konavli u prošlosti, sadašnjosti, budućnosti, I, Dubrovnik 1998, 77-100; *Diplomatski kontakti Bosne i Huma s Dubrovčanima*

Капетановића о подјели земље у Витаљини у XV вијеку.²⁰ Капетанић одбацује владајуће историографско стајалиште о подјели Конавала на источни и западни дио 1391. Дијелећи укупне приходе, Косаче и Павловићи подијелили су зависне властелинчиће, па је дубровачка куповина измијешаних посједа морала бити потпуна, јер се распарцелисани дијелови, купљени од Сандаља Хранића, нијесу могли одржати без истих таквих у посједу Павловића.

Павловићи су били русашка господа, али му «господа русагу» - имали су свој русаг и вазале. Нијесу нарушавали идеју о босанској држави као недјељивој цјелини, иако су, као и остали обласни господари, у својим посједима били потпуно самостални. «Вјерну службу» властеле своје области преусмјерили су од владара према себи. До пада 1463. процес дезинтеграције босанске државе није заустављен.²¹ Дубровачки извори богати су подацима о неким «људима» властеле Павловића који су за њу обављали разне послове, превасходно дипломатског и трговачког карактера. Карактеришу

o ustupanju Konavala, Hrvatska misao 6, Sarajevo 1998, 89-105, sa nepotrebnim opterećenjem savremenim političkim konotacijama.

Такође, Esad Kurtović, *Motivi Sandaljeve prodaje Konavla Dubrovčanima*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 38, Zagreb-Dubrovnik 2000, 103-120. Анализирајући мотиве продаје наведене као објашњење овог чина у историографској литератури (Сандаљеве финансијске проблеме, попаљене и опустошене Конавле, насртљивост Павловића), Куртовић се «приклонио» мотиву «жеље за добрим послом на једној и на другој страни», како га је својевремено дефинисао Анто Бабић, *Традиција и историјско право у односима између Босне и Дубровника у средњем вијеку*, у: Приступна предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите, Скопје 1974, 11-17 (14). У чланку *Dubrovačko-ugarski pokušaji zatvaranja konavoskog kruga 1407-1415*, (Hrvatska misao 10-20, Sarajevo 2001, 63-76), Куртовић дубровачко-угарске комбинације око стицања Конавала 1407-1415, посматра као припрему за каснију куповину од Сандаља Хранића 1419. и Радослава Павловића крајем 1426.

²⁰ Niko Kapetanić, *Podjela zemlje u Vitaljini u 15. stoljeću*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku XXXVII, Zagreb – Dubrovnik 1999, -31.

²¹ Сима М. Ђирковић, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, Историјски часопис XXI, Београд 1984, 5-17 (такође, у књизи исог аутора, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 306-318); «Вјерна служба» и «вјера господска. Везе личне зависности у босанској држави», Зборник Филозофског факултета VI-2, Београд 1962, 95-112, (*Работници...318-336*);

Михаило Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955, наглашио је да је у процесу разградње државе, босански сабор задржао функцију и значај; видј: Сима М. Ђирковић, *Сабор. Прилог историји сталежских скупштина код Јужних Словена*, у књизи *Работници... 336-341*.

их спретност, довитљивост и упорност. Коморник Браило Тезаловић, крстјанин Влатко Тумурлић, трговац Радич Озрисалић, Радослав бан, дјеловањем у служби Павловића «изборили» су посебне студије о себи.²²

Грб је основни хералдички средњовјековни симбол којим су представљани традиција и племенитост великашке породице. У оквиру до данас недостигнуте синтезе о историји српског грба, А. Соловјев обрадио је и грб Павловића.²³ На печатима Павловића одсликан је «славни град» Борач.²⁴

Матична област Павловића простирала се у источној Босни, обухватајући рудник Олово, тргове Борач и Прачу, Устиколину, Добрун, Врхбосну. «Племенито» је крајем 14. вијека проширено посједима у Херцеговини (Требиње, Врм са Клобуком) и половином Конавала са Цавтатом. Теренска и археолошка испитивања уродила су вриједним студијама о појединим градовима и некрополама. То се, прије свега, односи на средишње мјесто слабо урбанизоване области, град Борач, којим се поодавно занимало В. Скарић, након

²² О Браилу Тезаловићу, који је више боравио у Дубровнику него у Босни и који је «уз природну бистрину изучио све приморске школе у мајсторијама и изоштрио памет за све ситуације» В. Ђоровић), више прилога написао је Pavo Živković, *Baštinići zaostavštine Braila Tezalovića*, Prilozi 9/1, Sarajevo 1973, 319-325; *Diplomatska aktivnost Braila Tezalovića*, Prilozi 10/2, Sarajevo 1974, 31-53; *Genealogija porodice Tezalovića iz Prače*, Pregled 56/6, Sarajevo 1975, 755-759; *Kreditno-trgovačke veze Braila Tezalovića sa Dubrovčanima*, Zgodovinski časopis 34/3, Ljubljana 1980, 299-311.

Pejo Čošković, *Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403-1423)*, *Croatica Christiana Periodica* 35, Zagreb 1995, 1-55. Анализирајући учешће босанских крстјана у политичком животу средњовјековне Босне, посебно њихову активност на дворовима појединих великаша, Ђошковић је поставио нова методолошка питања проучавању вјерских односа у средњовјековној Босни. Велики утицај припадника «цркве босанске» на двору Павловића за историчаре као да не оставља сумњу о вјерској оријентацији Павловића. У чланку је истакнут проблем Сокола, спорног у конављанској купопродајној политици; Pavo Živković, *Radić Ozrisaljić, trgovac i diplomata na dvoru porodice Pavlović*, Prilozi 13, Sarajevo 1977, 301-321; Марко Шуица, *Босанска власијевска породица Бановићу*, *Историјски гласник* 1-2, Београд 1993, 23-35; Вид: Anto Babić, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, *Radovi Naučnog društva BiH III*, Sarajevo 1960, 11-70), kao posebno izdanje, Sarajevo 1995).

²³ Александар Соловјев, *Историја српског грба и други хералдички радови*, Београд 2000, (*Историја српског грба*, Мелбурн 1958); такође: Душан Спасић, Душан Мрђеновић, Александар Палавестра, *Родословне табле и грбови српских династија и власијеле*, Београд 1987, 127-129. Грб Павловића заступљен је и у *Илирском грбовнику* анонимног састављача.

²⁴ Pavao Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Djela ANUBiH XXXVIII*, Sarajevo 1970, са ранијом литературом. Послије А. Ивића и Г. Чремошника, Анђелић је описао печате.

деталних теренских истраживања и Ђ. Мазалић; архелошка испитивања спроводио је и П. Анђелић. У граду се налазио једини двор Павловића; имао је кнеза, успостављена је била и царина. Цртицу К. Хермана о Олову употпуњује монографија М. С. Филиповића; «историјска монографија» А. Дефтердаревића – Ресулбеговића о Вишеграду публицистичког је карактера. Постанак и развој насеља на мјесту данашњег Сарајева нашао је истраживаче у Д. Ковачевић – Којић и Х. Шабановићу. Синтеза Д. Ковачевић – Којић данас представља основну студију о историји средњовјековног босанског града. Фундирана је на сопственим и на резултатима дотадашњих истраживања.²⁵ Антропоеографско-етнолошким проучавањем Гласинца бавио се М. С. Филиповић, један од најистакнутијих представника Цвијићеве школе.²⁶ О некрополи Павловац, гдје је сахрањен кнез Павле Раденовић, обавјештава И. Бојановски и детаљно, С. Мутапчић и Л. Жеравица.²⁷ Добрунски град, Горњи и Доњи, теренски је

²⁵ Владислав Скорић, *Жуца и град Борач у Босни*, Прилози за књижевност, језик и историју и фолклор, Београд 1922, 184-188; Đoko Mazalić, *Borač, bosanski dvor srednjeg vijeka*, Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, god. LIII (141), Sarajevo 1942, 31-123; Pavao Anđelić, *Izveštaj o probnom iskopavanju na srednjovjekovnom gradu Borču*, GZM XVII, Sarajevo 1962, 159-164; Kosta Horman, *Olovo*, GZM I, Sarajevo 1889, 63-74; Миленко С. Филиповић, *Олово*, Београд 1934; Азиз Дефтердаревић – Ресулбеговић, *Град Вишеград и околица – савремене прилике, историјска монографија*, Београд 1999 (репринт издања из 1934); Десанка Ковачевић-Којић, *О средњовјековном тргу на мјесту данашњег Сарајева*, Зборник Филозофског факултета X-1, Београд 1970, 353-362; Hazim Šabanović, *Postanak i razvoj Sarajeva*, Radovi Naučnog društva BiH XIII, Sarajevo 1960, 71-115; Takođe, Ćiro Truhelka, *Naši gradovi. Opis najljepših srednjovjekovnih gradova u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1904; Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, Naše starine I, Sarajevo 1953, 7-44; Marko Vego, *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1957; Десанка Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, са исцрпно наведеном ранијом литературом. Тема је проблемски обрађена. У вези са наведеном проблематиком, Sima M. Ćirković, *Dvor i kultura u bosanskoj državi*, Zbornik: *Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi*, Sarajevo 1989, 61-69, (Работници... 435-445); Марко Поповић, *Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 1, Београд 1995, 3-55; Марко Поповић, *Владарски и властелински двор у средњовековној Босни*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1995, 3-55.

²⁶ Миленко С. Филиповић, *Гласинац*, Соколац-Београд 2000, (репринт издања из 1950), са освртом на дотадашњу литературу. Гласинцу су велику пажњу посветили археолози; проучавање каснијег периода било је иначе занемарено.

²⁷ Ivo Bojanovski, *Pavlovaц na Prači*, Naše starine XIII, Sarajevo 1972, 71-77; Snežana Mutapčić, *Pavlovaц (nekropola stećaka)* GZM, Arheologija, NS 37, Sarajevo 1982;

истраживао Ђ. Мазалић, док је манастир углавном био предмет испитивања историчара умјетности.²⁸

Драгоцјене податке о Земљи Павловића пружају рани османски извори, посебно пописани дефтери. Још је Радослав Павловић био Портин вазал. Односи Павловића са турским крајишницима били су условљени односима са другом властелом. Османска држава је испољавала сву флексибилност приликом успостављања и учвршћивања своје власти («старо остаје онакво какво јест»). До изражаја долази слика о границама и унутрашњој организацији области, мрежи насеља, путева, вјерској и социјалној структури становништва, правној регулативи, економским односима. Задржавање ранијег имена (Pavli-ili, Vilayet Pavli) указује на значај раније области Павловића. Незаобилазни су радови Х. Шабановића, посебно о босанском крајишту од 1448. до 1463.²⁹ Анализом сумарног дефтера Крајишта Иса-бега Исхаковића, Шабановић је утврдио да је прије турских освајања цијела жупа Врхбосна припадала Земљи Павловића. Неке посједе Павловићи су држали и у вријеме успостављања турске власти у Врхбосни, уз плаћање годишњег трибута («муката») од 300 дуката. Павловићи су и после успостављања Крајишта задржали мањи број села, углавном у жупи Тилави. Vilayet Pavli 1469. био је подијељен на 11 нахија (Вишеград, Добрун, Хртар, Бродар, Прача, Борач, Студена, Гласинац или Мокро, Волујак, Пале и Оловци = Олово), са центром у Вишеграду. За ову прилику издвајамо и прилог А. Купусовић о исламизацији у вилајету Pavli, настао анализом дефтера из 1489, 1516, 1540, 1604. Први конвертити били су домаћи муслимани, а интензивна исламизација спровођена је од почетка. Према истраживању А. Купусовић, у вилајету је 1604.

Lidija Žeravica, *Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu*, GZM, Arheologija, NS 37, Sarajevo 1982. Од до сада истражених, откривена су два репрезентативна гроба.

²⁸ Đoko Mazalić, *Starine u Dobrunu*, GZM LIII Sarajevo 1941, 101-124; Od starije literature, Милан Кашанин, *Манастир Добрун*, Starinar (1926-1927), Beograd 1928; Здравко Кајмаковић, *Живопис у Добруну*, Старине, н.с. XIII-XIV (1962-1963), Београд 1965, 251-260; новији преглед, Љиљана Шево, *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878*, Banja Luka 2002.

²⁹ Hazim Šabanović, *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća*, I. Istorijsko-pravni zbornik I, 2, Sarajevo 1949, 177-208; *Početak turske vlasti u Bosni*, Godišnjak DI BiH VII, Sarajevo 1955; *Bosansko krajište 1448-1463*, Godišnjak DI BiH IX, Sarajevo 1958, 177-220; *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959 (1981); *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455*, Sarajevo 1964.

било 93% муслиманског становништва. Прве џамије помињу се 1516. у Рогатици и Вишеграду.³⁰

Приказ Павловића у дјелима општијег карактера тешко је савладив. Као истакнути обласни господари,³¹ у мањој или већој мјери нашли су мјесто у историјама средњовјековне Босне – од Клаићеве и Башагићеве, преко Прелогове, Ђоровићеве, «Хрватских земаља Босне и Херцеговине» (М. Перојевић), још увијек непревазиђене Ђирковићеве, до синтеза насталих током и послије недавног рата, од којих би неке тешко издржале озбиљнију научну критику.³² Незаобилазне су историје српског народа, посебно Јиречекова и Ђоровићева,³³ за Павловиће се нашло мјеста и у прегледима повијести хрватског народа.³⁴ Посједи у Конавлима и интензивне везе са Дубровником сврставају их у битне чиниоце историје Дубровачке Републике. Научну вриједност задржала је прије пола вијека написана монографија И. Божића о Дубровнику и Турској у XIV и XV вијеку; о херцеговачким посједима Павловића информише нас сасвим нова монографија Ђ. Тошића о Требињској области у средњем вијеку. Кнез Павле Раденовић и војвода Влатко Вуковић запосјели су жупу Конавле крајем 1391. Убрзо је кнез Павле проширио посјед и на жупу Требиње. Продајом свог дијела Конавала 1426. и у сукобима са Косачама, Павловићи су постепено губили утицај и посједе у Приморју и Херцеговини.³⁵ Павловићи су били савременици најзначајнијег обласног госпо-

³⁰ Amina Kupusović, *Širenje islama u Vilajetu Pavli*, Prilozi za orijentalnu filologiju 41, Sarajevo 1991, 113-155.

³¹ Границе утицаја Павловића биле су нешто уже у односу на Косаче или својевремено Хрвоја Вукчића.

³² Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882; Safet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne*, Sarajevo 1900; Milan Prelog, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1912. Ова дјела су одавно застарјела и превазиђена. Владимир Ђоровић, *Историја Босне*, Београд 1940, (репринт, Бања Лука – Београд 1999); *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942; Сима М. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, даје пресјек развоја историјске науке у проучавању историје средњовјековне Босне.

³³ Појава Јиречекове *Историје Срба* (1911) представљала је квалитативни искорак и у сазнањима о историји средњовековне Босне. Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, Београд 1991.

³⁴ Vjekoslav Klaić, *Poviest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, Zagreb 1980.

³⁵ Иван Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952; Ђуро Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998. Искорићене су објављена и необјављена изворна грађа и релевантна дотадашња литература.

дара свог времена, херцега Стефана Вукчића Косаче и босанског краља Твртка II Твртковића.³⁶ Историографску разумењеност потврђује велики број радова из привредне, социјалне, вјерске, културне историје – о трговини, царинама, рудницима, новчарству, о «Цркви босанској» и сложеним вјерским приликама уопште, разним видовима умјетничког стварања. Састављање селективне библиографије замашан је посао, а камоли праћење нити развоја историографског сазнања и давање аксиолошког суда.³⁷

Изворна подлога и субјективне способности аутора одредили су унутрашњу архитектонику ових дјела, односно ауторово виђење аналитичког поретка ствари. Досадашњи резултати уз проширени круг интересовања и извјесна додатна истраживања, припремили су услове за рад на синтетичкој монографији о Земљи Павловића.

³⁶ Сима М. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964. Родбинска повезаност није ублажила супарништво између Павловића и Косача, које је потрајало преко четири деценије. Косаче су остале побједници захваљујући енергији и безобзирности најспособнијег од њих, херцега Стефана. Pavao Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, Sarajevo 1981.

³⁷ С обзиром на тему и карактер овог рада, наводимо само најзначајнија дјела у којима је садржан и осврт на ранију литературу, Константин Јиречек, *Трговачки пушеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 205-303; Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I-II*, Београд 1955, 1962; Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961; *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1987;

О «цркви босанској», неисцрпно интересантној теми, литература се обогаћује геометријском прогресијом. Указујемо: Franjo Rački, *Bogumili i patareni*, Rad JAZU, Zagreb 1869, 1870, (такође Београд 1931); Jaroslav Šidak, *Studije o «crkvi bosanskoj» i bogumilstvu*, Zagreb 1975; Sima M. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo 1987; Сима М. Ђирковић, *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве: босанска црква*, Гласник ОДН ЦАНУ 9, Подгорица 1995, 7-34, са прегледом раније литературе, (*Работници..* 214-240). Земље Павловића у источној Босни имале су «domus patarenorum» и по један фрањевачки и православни манастир. Уз колебање неких чланова, Павловићи су били «триклети бабуни», приврженици «цркве босанске». Сасвим другачије тумачење карактера «цркве босанске» даје Миодраг Петровић, *Кудугери – богомили у византијским и српским изворима и Црква босанска*, Београд 1998. «Црква босанска» није црквена организација, већ дипломатско-арбитражно тијело при дворовима босанских владара, па је зато и опстала докле и држава. Крстјани нијесу имали независно црквено устројство. Налазили су се под јурисдикцијом Српске православне цркве која им је постављала епископе. Ово гледиште још је усамљено у историјској науци. За културну историју, Pavao Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države*, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1966, 405-536; Здравко Кајмаковић, *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1971; Јованка Максимовић, *Уметност у доба босанске средњовековне државе*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997, 35-72.

ŽELJKO VUJADINOVIĆ

THE PAVLOVIĆ FAMILY IN THE HISTORIOGRAPHY

Summary

The historiography has gradually discovered the Pavlović family. In the beginning, it took interest in the most distinguished family representatives: *knez* Pavle and great *voivoda* Radoslav; much later, it showed interest for the other family members, with noticeably lesser influence to the contemporary events. The heuristic base for all those articles and studies are the documents from the Dubrovnik Archives, whose abundance caused more detailed research of the problems of the mutual relations between the Pavlović family and Dubrovnik. Question of purchase of Konavle, vital for the Republic is dominating in all those documents. Beside the archive research, the research on the field, as well as archeological research had as a result studies dedicated to some towns and necropolis in the land of Pavlović's, the center of the region, capital Borač and necropolis Pavlovac, before all. The coat of arms and stamps of the Pavlović family were object of the studies. The early Ottoman census books, the *defters* offer valuable information regarding the land of Pavlovic's. They give a picture of internal organization, settlements, roads, religious and social structure of population, legal regulations, economic relations. The Pavlović family is present, in lesser or higher degree, in all general surveys of the history of Bosnia in 15th century, until 1463.

The sources at the disposal, as well as subjective abilities of the authors determined the internal architecture of those works, i.e. the author's view of the analytical order. The accomplished results, along with some additional research, created the base for work on the synthetic monography dedicated to the land of Pavlović's.